Budzynovs'kyi, Viacheslav
IAk Moskva

UNIVERSITY OF TORONTO
VELUT ARBOR ÆVO

Виданнє Союза визволення України

Як Москва нищила Україну

На підставі старих українських пісень

зладив

Вячеслав Будзиновський

Ціна 60 сот.

Відень, 1917.

Накладом Союза визволення України.

З друкарні Адольфа Гольцгавзена у Відні.

Виданнє Союза визволення України

Як Москва нищила Україну

На підставі старих українських пісень

зладив

Вячеслав Будзиновський

Відень, 1917.

Накладом Союза визволення України.

З друкарні Адольфа Гольцгавзена у Відні.

Наша Україна, що колись, у давнину, звала ся „Русь“, мала трьох головних сусїдів, з якими їй довелось віками ворогувати. Се були: з заходу Польща, з полудня бісурмени Татари, що жили-кочували там, де тепер ґубернїя таврійська, південні части ґубернїй херсонської й бесарабської, та в Криму, а з північного сходу Московщина. Татари вже майже цїлком загибли й ледви жменя зостала ся їх в південнім Криму. Поляки значно присмирнїли та мабуть мусїтимуть вдоволяти ся тим, аби в своїй Польщі мати сяку-таку волю. Одна тільки Московщина досьогодня сильна та налягає чорною хмарою на Україну — на нашу мову, на наш народ і наш край гірше, нїж коли небудь налягали Польща чи Татарва. Бо Татарва грабила наш добуток, брала людей у полон, палила й мордувала, набігаючи ордами на Україну. Від сього одначе можна було оборонити ся. Але Татарва нашої мови, звичаїв, а що головне, і нашої волї не займала. Польща, хоч і бажала нас поневолити, та була за слаба до сього. В нїй не було нї ладу, нї сильної державної влади, нї сильного війська й наші прадїди вміли від Польщі боронити ся. Инша річ Московщина. В нїй здавна була сильна царська влада та сильне військо й тому темна Московщина так, наче чорна хмара, налягла на нашу Україну, закриваючи нам сонце волї й просвіти.

У піснях, що їх наш народ, особливо ж старше поколїннє по селах, ще співає, заховала ся доволї добре память про те, як наш народ сусїдував з Ляхами, Татарвою й Москалями. („Москалї“ се теж саме, що „Русскіе“, „Великороси“; салдатів же „москалями“ звати — се невірно). Є в нас, серед народу, старосвітські піснї й думи про війни українських козаків з Ляхами—Поляками та Татарами, але є й піснї про лихе сусїдство з Московщиною. В отсїй розвідцї хочемо розглянути, що кажуть народнї піснї про се сусїдство України з Московщиною.

1*

Як Москва цькувала Татар на Україну?

Думають звичайно наші люде, що Україна увійшла у зносини з Московщиною перший раз тоді, як Богдан Хмельницький 1654 р. піддав Україну „під протекцію“ московського царя. Се невірно. Вже 1169 р. московсько-суздальський князь Андрій Боголюбский напав на Київ, зруйнував та ограбив його немилосердно, а людей вирізав або взяв у полон. Коли-ж коло 1250 р. прийшли зі сходу, з азійських степів, Татари й осіли над Чорним морем і в Криму, тоді московські „великі князі“, а потім „царі“ підмовляли Татар раз-пораз нападати на Україну. Робили вони се тому, щоб наш народ слабів і тим лекше став добичею Москви. Особливо-ж діяло ся се в XV столїттю, коли ханом кримських Татар став Менглї-Герай, що був великим приятелем московського великого князя Івана. Ось так 1482 р. за намовою Івана напав Менглї-Герай на Київ, здобув його й ограбив, а зрабовані в Софійськім Соборі золоту чашу й золотий таріль післав свому приятелеви Іванови в дарі. Року 1485 і 1487 Кримці, знову підмовлені Іваном, пустошать Поділлє; 1489 р. руйнують вони Київ і пустошать через пів року Київщину, а 1490 р. нападають на Поділлє і Волинь. Отсї напади повторюють ся опісля рік-річно.

Се татарське лихолїттє, яке на нас наслала Москва, пригадують нам ще нинї народнї піснї з того часу. Тяжкі то мусїли бути часи, коли такі піснї народ ще й тепер співає. Багато маємо сих пісень, але тут подамо лише дві:

Зажурилась Україна, що ніяк прожити, —
Витоптала орда кіньми маленькії дїти.
Ой! маленьких витоптала, великих забрала,
Руки назад повязала, під хана погнала.

А друга пісня така:

За річкою огнї горять,
Там Татари полон дїлять.
Село наше запалили
І багацтво розграбили,
Стару неньку зарубали,
А миленьку в полон взяли.
А в долинї бубни гудуть,
Бо на заріз людей ведуть:
Коло шиї оркан в'еть ся,
А по ногах ланцюг б'еть ся.
А я бідний з дїточками
Піду лїсом стежечками.

Хто оборонив Україну від Татар?

Від татарського лихоліття оборонило Україну українське козацтво, себто свобідне українське селянство, зорґанізоване на воєнний лад по обох боках ріки Дніпра, де тепер ґубернії чернигівська, полтавська, київська та східна часть подільської, а особливо на Запорожу, де тепер ґубернії катеринославська й херсонська. Воно не підлягало ні Польщі, ні Московщині, ні Татарві, але правило само собою та боронило України від ворогів.

Українські козаки заслоняли своїми грудьми перед Татарвою не тільки нашу землю, але також Польщу. О сей козацький мур розбила ся неодна татарська орда й хоч нищила Україну, так вже не мала сили дібрати ся до Поляків чи до Москалів. Неодну татарську орду, котру годї було здержати перед межею наших земель, козацтво розбило тодї, коли вона з добичею і з ясиром (бранцями-невольниками) вертала в Крим. Козацтво тодї відбивало добич і полонений Татарами христіянський народ. Нераз же вдирали ся козаки в Крим і увільняли тисячі полонених Українців і загалом христіян. Аж до Царгороду заганяли ся дуже часто наші Запорожцї! Бувало й так, що як годї було велику орду здержати й вона таки вдерла ся глибоко в наш край, то запорозькі козаки собі вдирали ся в Крим і відплачували Татарам огнем і мечем. Коли орда, що руйнувала наш край, довідувала ся про се, вертала чим скорше до Криму, щоб рятувати свої оселї перед Запорожцями.

Через вічну та безперестанну війну з Татарами й Турками наше козацтво росло в щораз більшу силу та стало бороти ся з Польщею за волю України. Одначе Московщину непокоїла сила козаччини й тому Москва через весь час боротьби Хмельницького з Польщею помагала Полякам. Коли Хмельницький боров ся з Польщею та благав православного царя, щоб православному народови України дав поміч, тодї царь переказував Хмельницькому, щоб він покорив ся Полякам. Польському королеви царь дав навіть гроші, щоб Польща могла найняти нїмецьке наємне військо проти Хмельницького й против українських козаків.

Як Москва нищила українську гетьманську державу?

Одначе українські козаки таки відорвали Україну від Польщі. Війна з Польщею сильно прорідила козацькі ряди й тому Хмельницький бояв ся, що Польща, котра найняла

собі німецькі війська, знову підібє Україну. Хмельницький озирав ся за помічю. Москалї-ж рїшили ся піддурити козаків. Козаки тодї ще не знали Москалїв і в 1654 р. згодили ся зробити московського царя зверхником-опікуном над Україною. Згода між нашим козацтвом і московським царем була така, що якби Поляки ішли воювати Україну, то царь має дати своє військо на поміч козакам; зате козаки мали помагати цареви, якби хтось напав на його московський край. Поза тим царь не мав нїяких прав на Українї. Україна мала зоставати такою вільною державою, якою була Москва, та мала мати свого власного гетьмана, свій уряд і своє військо.

Але московський царь не на те згодив ся бути зверхником над Україною, щоб Україну боронити перед Польщею. Його опіка над Україною мала довести поволї до того, щоб московські пани загарбали українську землю, а народ України щоб закріпостити. Таке не могло стати ся так довго, як довго не винищено козацтва. Москва зміркувала, що вона сама не в силї винищити козацтва. Отже московський царь рішив ся вигубити козацтво при помочи Польщі. Тому царь відступив в 1667 р. Полякам половину України й сим спричинив те, що козацтво гинуло не тільки через війну з Москвою і Польщею, але також через війну між собою.

Наші козаки все добивали ся того, щоб вся Україна була при купі. Щоб се стало ся, треба було або відбити правобережну Україну від Польщі або лївобережну від царя, або й зробити одно й друге. Робилось і одно і друге і третє. Одні козаки відбивали Правобереже від Польщі, аби його злучити з Лївобережем під зверхністю царя. Отсї козаки ішли разом з московськими військами або й самі проти тих козаків, що самі або разом з польським військом хотїли відбити від царя Лївобереже, аби його злучити з Правобережем. Ще инші бороли ся і з одними і з другими, а так само і з Польщею і з Москвою, аби злучити всю Україну до купи. В такій війнї, в якій проти себе стояли не тільки козаки й польські чи московські війська, але також козаки проти козаків, гинули наші козаки в братовбійчій боротьбі з собою.

Ся довга війна вигублювала наш селянський народ, що був пнем, з котрого виростали козацькі галузки. Москалї й Поляки провадили війну на свій спосіб: як яке місто або село мусїло впустити до себе Поляків або тих козаків, що воювали против Москви, то гірка була доля народу, коли

вони вступали ся, а на їх місце приходили Москалї. Всїх людей такого міста Москалї вирізували, не щадячи нї старцїв, нї жінок, нї дїтей-немовлят. Саме місто вони рабували й пускали з димом. „Ви — казали Москалї — сякі-такі сини, ви зрадили цареви, приймаючи у себе Ляхів, чи козаків, що проти царя!“ Також Поляки вирізували всїх людей в містї, в котрім були Москалї.

Ще гірше було, як козацтво по обох боках Днїпра захотїло скинути з себе і московське і польське ярмо. Тодї гибло козацтво і від московського і від польського оружя. Міста й села вирізували і Москалї і Поляки. В додатку, як не Москалї, то Поляки, а як не Поляки, то Москалї брали собі до помочи то Татар, то Калмиків. І сї вирізували наш народ і сотками-тисячами гнали бранців на кримський торг.

Москалї й Поляки мали свій власний спосіб на козацьких провідників. Вони їх просто мордували. Як який значний козак видав ся був Москві небезпечним, то Москалї, буцїм-то караючи його „за зраду“, мордували його або вивозили далеко поза Україну, найчастїйше на Сибір. Сим робом вони замордували полковників Золотаренка й Сомка, вивезли кількох гетьманів, а між ними навіть славного Дорошенка! Поляки розстріляли буцїм-то „за зраду“ преславного полковника Богуна, гетьмана Виговського й багато инших.

По кількох роках такої страшної війни — не війни, а різнї, спричиненої Москалями через те, що Московщина подїлила Україну між себе й Польщу, правобережна Україна перемінила ся в пустиню. На Правобережі вигибло до ноги не тільки все козацтво, але вигиб увесь народ, тільки недобитки перенесли ся на Лївобереже. Міста й села на Правобережі щезли. На Лївобережі й на Запорожу лишило ся ще троха козацтва, але воно було сильно перебите.

Як Москва нищила Гетьманщину?

На Лївобережі, чи, як тодї казали, на Гетьманщинї, Москва винищувала козацтво найріжнїйшими способами. Умова України з царем була така, що на Українї мало стояти тільки українське козацьке військо: московське військо могло стояти на Українї лише тодї, коли який ворог напав би на Україну, а Москва йшла помагати нашому козацтву бити ворога. Москва робила отже так, що буцїм-то Україна

була все „загрожена“ Татарами або Поляками, й присилала своє військо на Україну. Проти своїх ворогів Москва все висилала наших козаків. Се вона робила не лишень тому, щоб за московську справу не проливали крови самі Москалї, а також тому, щоб українське й запорозьке козацтво вигибало та не могло брати в оборону українського народу, як московські салдати будуть народ рабувати, також тому, щоб своїх московських військ не годувати власним московським коштом, тільки коштом українського народу, а вкінцї тому, щоб Українцї не могли збунтувати ся против Москви, як московські салдати будуть на Українї стояти. Що Москва не мала чистої совісти й бояла ся бунту Українців, доказує отся народня пісня:

Восточний царь Українї не доймає віри,
Посилає Голїцина *), щоб не було зміни:
„Ой, іди-ж ти, Голїцину, лядською межою,
„А я піду із Москвою слїдом за тобою.
„Станови ся, Голїцину, все на крутих горах,
„А я стану із Москвою по вельможних дворах.

Сьому московському війську, яке царь висилав на Україну, не давав царь нї харчів, нї грошей. Щоб не згинути з голоду, московські салдати рабували наш народ — брали збіже, худобу, конї, але нї за що не платили. Крім того дерли з нас податки, хоч умова, яку царь мав з гетьманом Хмельницьким, не позволяла Москалям стягати з нас податків. Народу не було кому боронити, бо козаки були в далеких походах. Наш народ терпів і, проливаючи сльози, співав:

Москалики, соколики!
Поїли ви наші волики...
А коли вернете здорові,
Поїсте й останнї корови!

Сказано вже, що Москалї забирали козаків з України, щоб вони були як найдальше від рідного краю та щоб не було кому боронити Українців, як над ними будуть збиткувати ся московські війська. Як не було війни, на котру можна-б було наших козаків вислати, Москалї забирали їх в московську землю канали копати, багна осушувати і т. ин. Московська земля була для українських козаків гірш турецької неволї. Вони там голодували й хорували, так, що мало хто з них вертав до дому. Про такого козака, загнаного в Московщину, народ донинї співає:

*) Князь Їолїцин був воєводою московського царя.

Стоїть явір над водою, в воду похилив ся,
Сидить козак у неволї, гірко зажурив ся.
Не хили ся, явороньку, ти ще зелененький,
Не жури ся, козаченьку, ти ще молоденький!
Не рад явір хилити -ся, вода корінь миє,
Не рад козак журити ся, так серденько ниє:
— Ой, рад би я не журитись, самі сльози ллють ся,
— Бо на мене молодого кайдани кують ся...
— Ходжу—нуджу, ходжу—нуджу, як те сонце в лузї,
— Чи я встану, чи лягаю, то серце все в тузї.“
Летить орел понад море та й, летючи, крикнув:
— „Ой, як тяжко в Московщинї, що я не привикнув!
— Ой, є в мене на Вкраїнї рідненькая мати,
— Вона-ж мене пожалує, як свого дитяти.
— Ой, є в мене на Вкраїнї ріднесенький батько,
— То він мене приголубить, як своє дитятко.
Ой, поїхав в Московщину козак молоденький,
Горіхове сїделечко, ще й кінь вороненький.
Ой, поїхав в Московщину та там і загинув,
Свою рідну Україну навіки покинув.
Казав собі насипати високу могилу,
Казав собі посадити в головах калину:
— Будуть пташки прилїтати калиноньку їсти,
— Будуть менї приносити від родоньку вісти.
В недїленьку рано вранцї всї дзвони дзвонили,
То нашого козаченька клали у могилу.
Тешуть явір, тешуть явір, яворину тешуть;
Молодому козакови чорні кудри чешуть.
Тешуть явір, тешуть явір, тешуть яворину
Молодому козакови та й на домовину.
Тешуть явір, тешуть явір та й вже обтесали,
Молодого козаченька на лавцї поклали.
Отаману коня дано, а соцькому зброю,
Щоб позволив поховати козака з стрільбою.
Несуть його, коня ведуть, кінь головку клонить,
А дївчина за козаком білі ручки ломить.
Ломить вона, ломить з мизинного пальця:
„Нема, нема та й не буде козака-коханця!
„Хилїте ся, густі лози, звідки вітер віє,
„Дивіте ся, гарні очі, звідки милий їде“.
Хилили ся густі лози та й вже перестали,
Дивили ся гарні очі та й плакати стали.
Умер козак, умер козак та й тихая мова;
Лишив ся лиш кінь вороний, золотая зброя.

Як Москва нищила наших чумаків і селян?

З ким лиш Москва нї воювала, посилала на війну наше козацтво, бо царь все шанував своє власне московське військо. Як Москва йшла на війну, то їй потрібне було не тільки військо. За військом мусїли йти тисячі возів з харчами. Москва провадила війни нашим коштом і нашою кровю, забирала українському народови його працю, ладувала на українські вози й велїла Українцям везти харчі за військом. Ті чумаки та селяне, що своїми возами та своїми волами возили за московським військом харчі, майже всї загибали.

Ось так при Москалях, що в 1735 р. воювали Крим, було 16 тисяч наших селян і чумаків. Наші чумаки перевозили власними возами й волами харчі, баґаж і гармати. Сей похід був дуже нещасливий. Військо дійшло до Камяного Затону, але морози, снїги та всякі хороби нищили військо й худобу. Через те армія вернула зимувати на Україну — на горе Українців. Москалї зїли все, що з хлїба чи з худоби їм в руки попало, а обрабований народ загибав з голоду. Але не всїм, що були в Криму, повело ся зайти на Україну, щоб там перезимувати. Москалї навмисне зробили так, що ті Українцї, котрі були при армії, лишили ся позаду й не дістали ся на Україну, щоб там прозимувати. Одним тільки Гетьманцям пропало 12 тисяч коней, — на той час страшно велика сила.

Про отсе лихо співаєть ся в народнїй піснї так:

Сидить пугач на могилї
Та все „пугу“, „пугу“.
— Збирайте ся, чумаченьки,
— Зимовать до Лугу!
Котрі умні та розумні
Та поспішали ся
Та до Лугу прибували,
Тоті в Лузї зимували.
А котрії нерозумні,
Котрим воли отощали,
Тоті в кримськім степу
Марно пропадали.
Лежить чумак між возами,
На важницю схилив ся,
Рученькою лиш правою
За серце вхопив ся.

— Колиб я знав, що прийдеть ся
— Тут менї вмирати,
— Свому роду вклонив би ся;
— На той битий шляшок вийшов,
— Слїзми би облив ся!
„Ой, ви чумаченьки, славні бурлаченьки,
„Ой, ви хлопцї вгожі,
„Робіть тому чумакови
„Домовину з рогожі!“

Або друга пісня така:

В суботоньку проти недїленьки
Цїлу ніч не спали,
Через той Лиман-річеньку
Переправу мали.
Переправляли вози з волами,
Ще й казенні гармати...
Ішли чумаки, славні бурлаки,
На них жупани синї.
А як пристали та до армії,
Нїчого не зосталось на спинї.
Лежить чумак межи возами,
Та все думає й гадає...
Дере поли, дере рукави
Та все плечі латає.

Так само, як кримські походи, винищив Українців також похід Москалїв під ґенералом Мінїхом в Молдавщину в 1739 р. І про се лишила ся память в нашім народї, бо ті чумаки, що вернули з Молдавщини, зложили таку пісню:

Похилились густі трави, де чумаки воли гнали:
Пожурились чумаченьки, як хури набрали.
Ой, в недїлю пораненьку усї дзвони дзвонять,
Ой, там наші чумаченьки вози й воли гонять.
Чи тим та Молдава славна, що жовтії піски?
В Молдаву гнали шість пар волів, з Молдави йшли пішки!
Чи тим та Молдава славна, що крутії гори?
В Молдаву пішли в жупанах, а з Молдави голі! і т. д.

В 1757 р. Москалї били ся знову з Прусаками. Як всї війни, так і сю війну з Прусаками вела Москва коштом майна та крови Українців. Через Польщу й Литву пігнали тодї Москалї до Прусії вісїм тисяч українських чумаків

і погоничів. Вони всї вигибли майже до одного. Про отсе заховала ся така пісня:

Ой, поїхав чумаченько, поїхав за Десну,
Обіцяв ся вернути ся та на другу весну.
Ждала, ждала чорноброва, та й плакати стала:
Ой, якби я сива зазуля, щоб я сизі крила мала,
То-б я ту превражу Москву кругом облїтала,
То-б я свого миленького могилу пізнала.
Прилетїла-б я до гробу та й сказала-б „куку“:
„Подай, подай, мій миленький, хоч правую руку!
— Ой, рад би я, моя мила, обидві подати,
— Насипано сирой землї, не можу підняти.

В 1757 р. царь пігнав до Прусії десять тисяч Гетьманцїв і пять тисяч слобідських козаків (з Харківщини). В роках 1760 до 1762 пігнав царь до Прусії дві тисячі Гетьманцїв. Під пруським містом Кістріном був дуже крівавий бій, в котрім Прусаки перебили майже всїх наших козаків разом з нашими чумаками й погоничами — 15 тисяч душ! Про різню під Кістріном наша народня пісня співає:

Ой, у городї, ой, у Кістрінї
Бють ся Прусаки три днї три годинї.
Та на четверту стало повертати,
Козацького трупу конем не зїзджати!
В городї Кістрінї річки крівавії,
Козацькії, витязькії,
В половинї із пруськими.
В городї Кістрінї мости викладані
Толубцями козацькими,
В половинї з московськими.
Ой, десь узяв ся сизокрилий орел
Та й узяв руку з козацького трупу
Та понїс він руку у чистеє поле...
Ой, нїс він у поле, нїс і у другеє,
А на третїм полї став він спочивати;
Ой, та тую руку став же він клювати
Та став тую руку бити-побивати.
Стала тая рука к орлу промовляти:
— Та не клюй мене, сизокрилий орле,
— Скажу тобі усю щиру правду:
— Колиб сеє отець-мати знали,
— То вони би сеє тїло поховали
— Та що суботоньки вони-б поминали,

— Що неділеньки панахиду наймали.
— А коли би сеє рідні брати знали,
— То вони би сеє тїло поминали.
— А коли би сеє рідні сестри знали,
— То вони би сеє тїло оплакали,
— Вони-б мене, як зозулї, обкували.

Як Москва вигубляла українське козацтво тяжкими роботами?

Москві було мало того, що воєнними походами вигублювала наше козацтво й руйнувала наш народ. Щоб се козацтво до решти винищити, гнала його на ріжні роботи. Тодї укріпляли Москалї проти ворога свої границї, будували фортецї, копали у себе канали. Царь не хотїв робити сього коштом свого московського народу. Він хотїв все те зробити коштом України. Москва гнала наших людей на ті тяжкі роботи не лиш тому, щоб обезпечити Росію коштом України, але ще й тому, щоб наш народ, зруйнований тими роботами, лекше було зломати під ярмо панщини та щоб вигубити наше козацтво, котре могло-б наш народ узяти в оборону.

Козаки й селяне мусїли йти на ті роботи з власними кіньми, з власними возами та з власними харчами. Коли ті бідні люде харчі вже прохарчували, коли їм конї й воли виздихали, коли їм одїж розлїзла ся, коли вони видали вже останнїй гріш, коли тяжкі роботи й хороби вже цїлком обезсилили їх, Москалї не хотїли давати їм переміни. Москалї не хотїли пустити їх до дому, щоб на їх місце прийшли инші з свіжими силами, з свіжими кіньми й волами, з свіжими харчами та грішми. Москалї не давали їм також нї одежи, нї харчів, нї заплати, — а робили так тому, щоб усї ті козаки й селяне вигибли від тяжкої працї, від хоріб і з голоду. Тодї вже, як всї вигибали або ставали калїками, Москалї гнали на роботу свіжі тисячі українських козаків і селян. Ті свіжі так само вигибали, як і їх попередники. Кого вислали на „лїнїю“ копати шанцї або кого післали копати канали, сей був так якби на смерть засуджений.

Яка сила нашого народу мусїла при тих роботах вигинути, зміркуємо, коли прочитаємо, скільки вислано їх до деяких більших робіт. В 1716 р. вислано кільканадцять тисяч козацького війська з ґенеральним хорунжим Сулимою сипати „лїнїю“ й копати канал від Волги до Дону. Те саме було в 1717 р. В 1722 р. пішло під Царицин над Волгу де-

сять тисяч українських козаків. В році 1731 вислано під проводом київського полковника Антона Танського 20 тисяч козаків і 10 тисяч селян, отже 30 тисяч людей сипати шанці. В 1732 р. вислано над Орель 20 тисяч козаків і 10 тисяч селян під командою прилуцького полковника Галагана. В році 1733 лубенський полковник Данило Апостол мусів пігнати на „лінійні“ роботи над Орелю 20 тисяч козаків і стільки-ж селян.

На „лінійні“ роботи гнали козаків ще в роках 1737 до 1739, але не знаємо, яке було число тих нещасливців. Копати Ладозький канал коло Петербурга пішло в 1721 р. 12 тисяч козаків під чернигівським полковником Полуботком, лубенським полковником Марковичем і ґенеральним хорунжим Сулимою. Сулима помер в дорозї. В році 1722 повів туди-ж на Ладогу 12 тисяч козаків полтавський полковник Іван Черняк. Сї козаки робили в голоді і холоді днем і нічю, в неділю і в свято! Ще й московський бриґадир велїв їх по звірськи бити палицями. Козаки, працюючи в багнах, страшно хорували, але що їх недугами ніхто не журив ся, так вони гинули, як мухи. В живих не лишила ся навіть третина. Плата була дуже мала, але й сеї ніхто не платив їм, бо гроші крали московські команданти.

В 1722 р. пігнано над Каспійське море 10 тисяч українських козаків будувати фортецю над рікою Сулаком. В 1724 р. вислано туди-ж над Сулак дальших 10 тисяч. В р. 1725 вислано туди-ж дві тисячі козаків з Гетьманщини, а одну тисячку з Слобожанщини. Також в роках 1726 і 1729-ім вислано на Кавказ багато нашого народу до робіт. На Кавказї вигибло наших найбільше, бо там не тільки робота була найтяжша, але нищила їх спека, голод і повітрє (жовта пропасниця і чума).

Як зрахуємо до купи тих, про котрих знаємо, що в ріжних часах ходили на ті роботи, то вийде, що було їх найменше триста тисяч душ! До дому вернула калїками найбільше третина. Що найменше двіста тисяч наших козаків погибло на чужині. Се лиш ті, що не погибли у війнах, лише при шанцях і каналах. Петербург цїлий збудований на українських кістках.

Ті лїнійні й канальні роботи не тільки вигублювали наше козацтво. Через них загибав також народ, що лишив ся в краю. Москалї гнали на роботи самих здорових і найдужчих. Вони мусїли забирати з собою конї й воли. На кождих взятих на роботу 10 людей мусїв бути один власний

кінь або пара волів з возом. На кождих 50 людей мусів бути їх власний плуг з волами, плугатирями й погоничами. Через те в краю не лишив ся майже ніхто, що мав би сплу працювати. Не було кому, ні не було чим орати й сіяти. Як же посіяли, то вже не було кому жати. В додатку ті, що лишили ся вдома, чуючи, що їх козаки на лініях загибають з голоду, мусіли їм з дому довозити харчі. Козаки на роботі загибали від тяжкої праці й недуг, а ті, що лишили ся вдома, гинули з голоду та тратили ся, довозячи їм в чужину харчі. Так то Москва нищила з розмислом наш український край!

Як Москалі нищили Україну, посвідчив сам московський фельдмаршал Мініх. В 1735 р. він так писав: „Гетьманщина давнійше могла вислати в поле сто тисяч козаків. Сього року зібрано тільки 20 тисяч. З того в кримський похід вислано 16 тисяч. По 300 верстах маршу лишило ся їх тільки 12.730, по більшій части безкінних або з сухоребрими шкапами. Зате Запорожці, котрі що лиш вернули з під татарського підданства*), добре узброєні й кождий з них прийшов з двома або й трьома добрими кіньми“.

Якого великого знищення наробили на Україні ті лінійні й канальні роботи, можемо виміркувати з того, що про ті роботи співано так багато пісень та що ті пісні дожили до наших часів. Ось деякі з них:

У Глухові у городї у всї дзвони дзвонять,
То вже наших козаченьків на лїнїю гонять.
У Глухові у городї стрельнули з гармати,
Не по однім козаченьку заплакала мати.
У Глухові у городї стрельнули з рушниці,
Не по однім козаченьку плакали сестриці.
На бистрому на озері геть плавала качка,
Не по однім козаченьку плакала козачка.
Посїяли, поорали, — та нїкому жати,
Пішли наші козаченьки лїнїї копати.
У Гриньковi огонь горить, а в Полтаві димно,
На могилї гетьман стоїть, геть там його видно.
— Допевняй ся, пане гетьман, допевняй ся плати,
— Як не будеш допевнятись, будем утїкати.

* По полтавськім погромі (1709 р.) Запорожці подали ся в татарську землю, де хан позволив їм осїсти кошем коло Олешок над Днїпровим лиманом. Року 1733 Запорожці помирили ся на час з Московщиною й вернули на Запороже та помагали Мінїхови в поході проти кримських Татар.

„Ой, ідїте же, панове, до Петра *) до свата,
„Ой, там буде вам, панове, велика заплата:
„По заступу у рученьки та ще і лопата.“
Сидить козак на могилї, сорочку латає,
Ой, кинув ся до череса, копійки чорт має.
Сидить пугач на убочу, на вітер надув ся,
Їде козак в Україну, на лихо здобув ся.
Їхав козак на лїнію та й вельми надув ся,
Їде козак із лїнії, як лихо зігнув ся.

А друга:

Ой, ви хлопцї, прекрасні молодцї,
Та де ваші жупани?
— Наші жупани позносили пани,
— Нас забили в кайдани!
Ой, дали хлопцям широкі лопати
Та післали хлопця молодого
Та канали копати.
Ой, понад річкою понад Синюхою
Та терни погоріли —
Гей, вжеж наші, наші сїромахи
Без харчів помарнїли!
Ой, за річкою та за Синюхою
Та зацвіли ожини —
— Ох, давай, батьку, давай переміну,
— Бо я марно загину!
„Не моя-ж воля, пани молодцї,
„Вам переміну давати...
„Гей, ідїть же ви в столицю царицї
„Та просїте заплати.
Ой, обізвав ся хлопець молоденький
Та у царицї заплати...
Гей, та цариця пожалувала
Та дала хлопцям заплату:
Набили-ж хлопцям на ноги кайдани
Та й дали у руку лопату!
Ох, та післали на легку роботу —
Та на канали копати!
— Покарай, Боже, царя Петра,
— Царицю Катерину,
— Що нас, нещасних сїромах,

*) Петро — царь Петро.

— На білий світ пустили.
— Ой, продай же, тату, воронії коні
— Та викупи мене, хлопця молодого,
— З тяжкої неволї!
„Не буду, сину, коней продавати,
„Не буду тебе, хлопця молодого,
„З неволї викупляти.
— Ой, продай, мила, голубонько сива,
— Та сїрії телицї,
— Ой, визволяй же мене молодого
— Із сїеї темницї.
„Хочби мала, милий, голубоньку сивий,
„І сорочку продати,
„А таки буду тебе молодого
„З неволї викупляти.

Як Москва нищила Україну рекрутчиною?

Щоб ще скорше зменшити силу козацтва, але при тім не втратити людей потрібних Москві для війська, став царь рекрутувати Українцїв до свого московського війська. Як між Москалїв взяли молодого хлопця, як він жив між Москалями аж до старости, то хочби навіть вернув коли до дому, вернув змосковщений не тільки мовою, але й духом. Рекрутуваннє Українцїв до московського війська було безправством, бо царь так умовив ся був з гетьманом Хмельницьким, що Українцї мають робити воєнну службу тільки в своїм власнім козацькім війську на Українї. Але сила українських козаків вже була за слаба, щоб цареви заборонити се безправство. З Українцем, що ішов до московського війська, пропала ся родина так, якби він ішов на смерть. Він таки дійсно був для родини навіки пропащий, бо служба в московськім війську була тодї така довга, як довго салдата носили ноги. Як котрий вернув до дому, то хиба такий, котрий не погиб, лише окалїчів і вже негоден був служити. Яка була доля такого старця і його родини, показують піснї нашого народу, яких тут подаємо кілька:

Добре було жити, добре було бути,
Доки не писали хлопців у рекрути.
А тепера комісарі хлопців пописали,
Ой, забрали, спарували, як голуби в парі,
А в пятницю рано вранцї в рекрути забрали:
Засмутилась Україна, як сонечко в хмарі.

2

Красне місто, Біла Церков, мальовані шанці,
Туди ішли до прийому наші новобранці.
Красне місто, Біла Церков, мальовані квіти,
Заплакали отець, мати, ще й дрібнії діти.
Ой, повезли наших хлопців битими шляхами,
За ними ненька вмиваєть ся дрібними сльозами.
„Лучше було мене, нене, в купелї залити
„Ніж тепера та за мною дрібні сльози лити!

А друга:

Через сад зелений доріжка лежала,
Туди-ж наша судариня* некрут виряжала.
Написали й менували вдовиного сина:
„Хорош, хорош удовин син на воронім конї!“
— Вийди, вийди, дївчинонько, вийди, моя панї!
Ой, не вийшла дївчинонька, вийшла стара мати:
„Скажи менї, мій синочку, де тебе шукати?“
— Шукай мене, моя мати, на лютім морозї.
— Там будемо, стара мати, зиму зимувати,
— Своєй кровю гарячою море доповняти,
— А жовтими кісточками степи устеляти!
Іде за ним стара мати і слїзно ридає,
Сильно своїх сусїд близьких вона проклинає:
„Бодай же ви, сусїдоньки, всї разом пропали,
„Як ви свою тайну знали та мнї не сказали.
А сказали уже тодї, як руки звязали!
Повязавши білі руки, везуть до Прилуків,
А з Прилуків до Полтави до вічной присяги,
„Присяг царю, присяг Богу, одрік ся від роду,
„Прощай, сину, мій голубе, не думай до дому!“

Ще инша:

Ой, зацвіла калинонька в лузї,
Тепер моя головонька в тузї,
Що всїх хлопцїв в гусари забрали,
Мене молодого офіцером вписали.
Та дали-ж менї коня вороного
Та післали попереду війська всього.
Та звелїли менї серед полку стати
Та звелїли менї в суремочку грати.
— Грайте, суремки, суремочки, грайте,

* Панина.

— Менї молодому жалю не завдавайте!
— Завдайте жалю-тугу темному лугу,
— Темному лугу або коню вороному
— Анїж менї, парню молодому.
— А не жаль менї у дому нїкого,
— Тільки жаль менї: матуся старая,
— Матуся старая, сестриця малая,
— Сестриця малая й жона молодая.

З тогож часу походять і сї піснї:

I.

Ой, зза гори зза чорної хмари
Виступають молоді гусари.
По крилечкам пани ґенерали,
Попереду все бють барабани:
„Не журіть ся, молоді гусари!"
— Ой, як же нам не журить ся?!
— Молодими в гусари забрали,
— В чужу землю робити післали.
— Не дають нам нї їсти, нї пити,
— Заставляють роботу робити,
— Штихами білий камінь бити.
— Камінь бити, а рови копати,
— Киверами землю викидати.

II.

Судариня листи писала,
По ґуберніям розсилала,
Кого у рекрути брати.
Сидять пани за столом,
Вони пють і їдять,
Пишуть, пишуть та радять,
Кого в салдати віддать.
Де пять, там не брать,
Де чотири, не велять,
А де три, там не йти,
А де два, там нема.
У вдови один син
І той пішов під аршин
І аршина не дійшов,
А в салдати пішов.
Іде мати, ридає,

2*

Усю старшину благає:
„Ой, старшина моя мила,
„Випускайте мого сина!
Обізвав ся одинець,
Уродливий молодець:
— „Не плач, мати, не ридай,
— „Карих очей не теряй.
— „Тоді то вже ти заплачеш,
— „Як на муштрі мя побачиш.
Ой, матери та на жалість,
А старшині та на радість.
Пішла мати, плачучи,
А старшині радощі:
А чиї же то лани
Позасївали пани?
А то того одинця,
Вродливого молодця!

III.

Зажурив ся соколонько:
„Бідна-ж, моя головонька...
„Що я рано з вирю вийшов.
„Ніде сїсти, гнїзда звити,
„Малих дїтей розплодити.
Ще по горах снїги лежать,
По долинах річки течуть,
А по шляхах маки цвітуть.
То-ж не маки, то козаки,
То-ж козаки-новобранцї,
Що забрали в недїленьку
Вранцї-рано до схід сонця.
Плаче мати у віконця...
Кличе мати Запорожця:
„Іди, сину, до домочку,
„Змию тобі головочку.
— „Ой, змий, мати, ти собі...
— „Менї змиють дрібні дощі.
— „Розчешуть колючі терни,
— „Пригладить зелена лїщина,
— „Пригорне молода дївчина“,

Ось таких пісень з того часу є багато, дуже багато, що й не злїчити. Їх і тепер ще рекрути співають.

Як Москалї перший раз руйнували Запорозьку Січ?

Український гетьман Іван Мазепа був розумний чоловік. Він знав, що як Україна не скине з себе московського ярма, то козацтво згине, а його недобитки й весь народ будуть московським панам робити панщину. Тому то гетьман Мазепа підготовляв бунт, щоб, як тільки дістане яку поміч, вибити Україну назад на волю. Такої самої думки, що Мазепа, були також Запорожцї. Мазепі прийшов на поміч шведський король Карло XII, що саме тодї воював з Росією —Московщиною. Як Мазепа дав на Запороже знати, що Шведи вже прийшли на Україну, вийшло з Сїчи вісїм тисяч Запорожцїв під командою свого кошового отамана Гордїєнка. Всї вони пішли на Україну, щоб пристати до Мазепи й до Шведів. Решта Запорожцїв збирала ся в Сїчи, щоб потому також піти проти Москалїв. Як лише царь про се довідав ся, вислав три полки, щоб зруйнувати головний город Запорожа, славну Сїч. Коли московський ґенерал Яковлев став перед Сїчю, тодї не було в Сїчи Гордїєнкового заступника, отамана Петра Сорочинського. Він був тодї на Криму, куди поїхав, аби дістати поміч Орди. Сїчовики стали боронити ся. Москалї побачили, що Сїчи штурмом не візьмуть, і рішили взяти її зрадою. Був між Москалями український полковник Галаган, що зрадив Україну і козацтво та пристав до Москалїв. Запорожцї знали Галагана ще з добрих часів, як він був добрим козаком-Українцем, але не знали, що він запродав ся Москалям. Москалї відступили від Сїчи та задержали ся так далеко, що Сїчовики не могли розпізнати, яке то військо. Тодї Галаган прийшов до Сїчи та сказав, що то отаман Сорочинський привів з Криму Орду на поміч Сїчовикам. Сїчовики повірили Галаганови й вийшли з Сїчи. Вони запізно пізнали, що то не Орда, а московські драґуни. Москалї вдерли ся тодї до Сїчи, опанували її й закували в кайдани: отамана, що заступав Сорочинського, суддю, 26 курінних отаманів, 2 ченцїв і чимало козаків і всїх замордували. Котрі козаки не погибли або не попали в московську неволю, утїкли. Про се зруйнуваннє Сїчи в 1709 р. народня пісня співає:

У Київі на риночку
Пила Москва горілочку.
Пила-ж вона та гуляла,
Собі порадоньку мала:
„Порадимо ся, милі брати,

Як нам Січи дістати?
„Пішлемо до Галагана,
По прилуцького пана;
„Той у Січи добре знає,
„Той нам Січи дістане.

У неділю пораненько обманонька стала:
Виманили козаченьків у чистеє поле.
Виманивши, повязали по два до купочки,
Вони скликають ся, як сивії голубочки.
— Казав єси, Галагане, що Москви не має,
— Коли гляну поміж курінями, як мак процвітає.
Уже славні Запорожці невеселі стали,
Облягли їх Москалики всіма сторонами.
Ой, ударив Яковлев з високой бійниці,
Посипались Запорожці, як зимні кислиці.
Та у Січи на базарі загачена гребля;
Ой, як вийшли із Січеньки, оббив Москаль ребра.
Ой, у Січи на базарі побито колочки,
Ідуть наші Запорожці та і без сорочки.
Зашуміли густі лози, ще й крутії кручі,
Заплакали Запорожці, та з Січи ідучи.

Полтавський погром.

Так само не пощастило тим Запорожцям, що з отаманом Гордієнком пристали до українських козаків під Мазепою. Тут попсував справу шведський король, бо не зроибв так, як йому радив розумний Мазепа. Через те, що Шведи замісць іти на Москву, як казав Мазепа, прийшли на Україну, Москалї звалились великою силою на Україну й не дали Мазепі зібрати до купи всїх козацьких військ. В бою під Полтавою Москалї розбили Шведів і наших. Недобитки Шведів, Мазепиних козаків і Запорожців з кошовим Гордієнком утїкли до Бендерів, в Молдаву, що тодї належала до турецького султана. Про полтавський бій наші козаки співали:

Запорожці-небожата, пшениця нежата!
Ой, підїте, оглядїте, пшеницю зіжнїте!
— Ой, хоч підем оглядати, не будемо жати!
Похвалялись Запорожці Полтаву узяти...
Вранцї вони рано вставали, добрих коней сїдлали,
А до вечера Запорожці всї в полон попали!
Хвалили ся Запорожці Полтави дістати...

Ще Полтави не дістали, а вже Швед іздав ся.
На бідную головоньку кошовий зістав ся.
Ой, умерла в кошового старенькая мати,*
Ой, нікому кошовому порадоньки дати.
Хвалили ся Запорожці, та із Січи йдучи:
— Що будем носить жупани, з китайки онучі!
Казав єси, Гордієнко, що славонька буде...
— Будем, брате, поли драти та плечі латати!
Наорали, насіяли, та нікому жати;
Пішли Запорожці в Молдаву лежати.
„Ой, полети, галко, на Січ рибу їсти,
„Ой, принеси, галко, від кошового вісти.
— „Та вже мені не літати на Дніпр рибу їсти,
— „Та вже мені не носити від кошового вісти.

Всіх тих козаків, що були при Мазепі, але по полтавськім бою не вспіли втекти разом з Мазепою, Москалї виловлювали й мордували. Згадку про се переслїдуваннє „Мазепинців“ лишила отся пісня:

Нещасливий козаченько, без долї вродив ся...
Взяли його в неволеньку, він сльозами вмив ся.
А узявши в неволеньку, забили в кайдани,
А забивши у кайдани, ведуть перед пани.
Та летить орел сизий і сїв на бучинї...
Плаче, плаче козаченько по своїй причинї.
Чом калинї не хилить ся, коли вітер віє,
Як козаку не журить ся, що серденько млїє?
Погоріли степи-поля, пусті балки стали,
А вже наші затяжники** в зимовниках стали.
Воркла річка-невеличка, тече вода стиха...
Ой, хто не був у Полтаві, той не знає лиха.
Ой, іде вже гусарія, заблиснула списа...
Утїкайте затяжники, бо буде вам лихо!
Ой, ви Запорожці, ой, ви молодії!
Повдавались один в одного, як брати ріднії!
„А де-ж ваші, Запорожці, воронії конї?
— Наші конї в царя на припонї, а ми у неволї!
„Де-ж ваші, панове молодці, та срібнії узди?
— Наші узди в царя на запуздї, а ми самі в нуждї!
„Ой, де-ж ваші, Запорожці, золоті пистолї?
— Наші пистолї в царя на престолї, а ми у неволї!

* „Старенькая мати“, що „вмерла“, се зруйнована Січ.
** Затяжники — головна часть Мазепиного війська, себто ті козаки, що „затягли ся“ постійно в нїм служити.

„А де-ж ваші, славні молодці, ясненькії списи?
— Наші списи у батюшки на стрісі, ми самі у лісі!
„Ой, ви Запорожці, ви молодії, а де-ж ваші луки?
— Наші луки забрали гайдуки, самі-ж ми в розлуки?
„Гей, Запорожці, славні молодці, де ваші жупани?
— Наші жупани позносили пани, самі-ж ми пропали!
„Ой, де-ж ваші, панове молодці, чоботи-сапянці?
— Наші сапянці забрали Гетьманці в неділеньку вранці!
„Ой, де-ж ваше, Запорожці, хоробре лицарство?
— Наше лицарство пропало для царства,..
— Наша воля по тім боці моря... така наша доля!

Побиті під Полтавою козаки вже тоді зміркували, що Москалї, винищивши козацтво, рішили українську й запорозьку землю роздати московським панам. Але козаки ще надїяли ся, що шведський король таки подужає Москалїв і відбере від московських панів Запороже. Тому то козаки співали:

Ще не світ, ще не світ та ще не світає,
Хитрий Москаль запорозьку землю обїзджає.
Ой, обїхав Запороже, став степ межувати,
Став городи, панські слободи по річках сажати.
Обсадивши панські слободи, — не будуть владїти,
Очистить кріль* Україну по саму лїнію!**

По зруйнуванню Січи Москалями недобитки Запорожців не хотїли жити на Запорожу під Москалем. Вони втїкли в Крим, де татарський хан позволив їм закласти нову Січ в Олешках над Дніпровим лиманом. На Запороже вони вернули тільки тоді (1733 р.), коли царський уряд прирік, що Москва буде шанувати старі права Запорожа.

Вернувши з Криму на Запороже, Запорожці побудували в 1734 р. нову Січ між ріками Підпільною й Базавлуком. Що Запорожцям в Криму під татарською зверхністю жило ся лїпше ніж тим козакам, що лишили ся під Москалем, доказом сього згаданий вже раз угорі рапорт московського фельдмаршала Мініха.

Як Москва помагала Ляхам против українських гайдамаків?

В правобережній Україні, котру Москва була відступила Польщі, осїло тимчасом знову багато нашого народу.

---

* „Кріль“ — шведський король Карло XII.

** „Лїнією“ називала ся тоді межа між Гетьманщиною і Запорожем, що ішла по річці Орелї.

Сей народ збунтував ся проти польських панів. Отсї бунтівники називали ся гайдамаками. Було се між 1750 і 1768 роками. Запорозькі козаки помагали гайдамакам, бо хотїли правобережну Україну увільнити зпід польського панування.

Саме той бунт дав Москалям нагоду, щоб з нашого народу й з нашого козацтва як найбільше випустити крови. Самі Москалї цькували зразу, щоб до гайдамаків пристало як найбільше селян, обіцюючи через попів, що цариця поможе селянам. Коли-ж майже весь наш народ на Правобережу збунтував ся проти Польщі й коли більша часть Запорожцїв пристала до гайдамаків, тодї Москалї зміркували, що з сього бунту готова впрости нова українська сила, й тому злучили ся з Польщею проти гайдамаків і козаків. Москалї нападали зрадою на гайдамаків, вирізували їх або ловили і скованих передавали Ляхам на муки. Так Москалї знову зрадили наш народ і підступом вирізали та вигубили багато нашого козацтва.

Про се є така пісня:

Ой, хвалив ся батько Швачка,* до Хвастова йдучи:
„Будем драти, гей, молодцї, з китайки онучі!
На козаченьків на молоденьких пригодонька стала:
„Ой, у середу у обідї їх Москва забрала.
Ой, як крикнув батько Швачка: „із коней до долу!
„Ой, не даймось, молодцї, в тяжкую неволю!
А Москалї недурнії, розуму набрали,
Насамперед батька Швачку з осаулою звязали.
Побрали всіх, попарували по два до купочки,
Зглядають ся на себе, як сизі голубочки.
Забрали, попарували, як голуби в парцї,
Засмутилась Україна, як сонечко в хмарцї.
Отамана з осаулою до купи звязали,
Забрали та повязали, на вози поклали.
Повезли батька Швачку густими лозами.
Оглянув ся батько Швачка: „Ой, тут менї горе!“
Ой, вже Швачку осадили в самім ринку в містї.
Летить галка, летить чорна на Днїпр рибу їсти...
Пише батько, пише Швачка кошовому листи.
Уже-ж галцї, уже-ж чорній на Днїпр не лїтати,
Ой, вже Швачцї від кошового листів не читати!

* Швачка був отаманом одної ватаги Запорожцїв, що помагали гайдамакам. Того Швачки не треба мішати з другим, що зрадив Україну і пристав до Ляхів.

Що царь наказав своїм Москалям, аби вони помагали Полякам бити гайдамаків, найліпше показує пісня про Капніста:

„Коли-ж тії гайдамаки та такеє чинять,
„Так післати Капністого, нехай їх припинить!
„Коли-ж тії гайдамаки та такеє роблять,
„Так післати Капністого, нехай їх половить!
Ой, наловив два остроги, аж ніде дівати!
Сам поїхав пан Капністий до царя гуляти.

Як Москва другий раз руйнувала Січ?

Безперервними війнами, тяжкими роботами, засланнями й мордуваннєм Москва так винищила українське козацтво, що в 1764 р. зважила ся цілком скасувати гетьманство та всї права України й українського козацтва. Вже тодї багато козацьких земель на Українї було в руках московських панів, а народ закріпощено в панщину. Та зостало ся ще вільне Запороже, куди втїкали з України ті люде, що не хотїли бути кріпаками московських панів. Тому Москалї задумали дістати Запороже в свої руки, щоб закріпощені Українцї не мали куди тїкати з московської неволї.

Найбільше-ж Москва бояла ся, щоб Запороже, скріпивши ся, не зробило бунту на Українї проти Москви, так, як то колись за Хмельницького стало ся проти Польщі. Як довго Запороже було вільне, як довго на Запорожу була козацька армія, так довго нї царі нї московські пани на Українї не могли спокійно спати. З усїх тих причин Москалї рішили ся винищити запорозьке козацтво. Дня 4 червня 1775 р. московський ґенерал Текелї дістав тайний наказ напасти на Запороже й обсадити всї головні оселї. В ночі з середи на четвер Зеленого тижня Текелї з своїм військом став неждано коло Січи. Січовики не надїяли ся ніякого нападу, тож Москалям нетяжко було опанувати Січ. Коли козаки в головнім коші пробудили ся, вся Січ за кошем, всї шанцї, гармати й судна на ріцї вже були в руках Москалїв. Козаки гадали боронити ся, але отаман Кальнишевський, бачучи, що вже ніяка оборона не поможе, велїв дати спокій. Москалї кинули ся рабувати. В січовій церкві вирубали царські ворота, виковані з чистого срібла. З образів зривали шати й привіски. Запорозьку старшину Москалї арештували. Бачучи, що Січ пропала та що над

Запорожем буде панувати Москаль, Запорожці рішили ся покинути рідний край і просити для себе землї в Турка.

Запорожці проплили чайками до Акерману й вислали до турецького султана 40 людей, по козакови від куріня. Султан дав Запорожцям землю на Дунаю, позволив їм там жити так, як вони досї жили на Запорожу. За сю землю й за волю зобовязали ся Запорожці помагати султанови тодї, як він буде кого воювати.

Про друге зруйнуваннє Сїчи Москалями, про мандрівку Запорожців до Туреччини й про умову з Турком зостали ся такі пісні:

Світ великий, край далекий, та нїде прожити:
Славне військо запорозьке хотять погубити.
Ой, цариця загадала, а Грицько* пораїв,
Щоб зігнати Запорожців та аж до Дунаю.
Ой, в суботу у полудне Москва наступила,
А в недїлю до схід сонця ляґери розбила.
Ой, із Низу і з Лиману вітер повіває,
Авжеж Москва нашу Сїчу кругом обступає.
Вжеж на річцї Базавлуцї і Москалї стали,
Славні-ж хлопцї Запорожцї пили та гуляли.
Гей, облягла, обступила да в город вступила,
Московськими знаменами город закрасила.
Запорозькі отамани, як орли, лїтали,
Свого батька кошового вірненько благали:
„Позволь, батьку-отамане, нам на баштї стати,
„Неодному ґенералу голову з плїч зняти!
„Москва стане із штихами, а ми з кулаками,
„Щоби слава не пропала поміж козаками!“
А Москалї не дрімали, запас одбирали...
А російські ґенерали церков грабували.
Кругом церкви сїчової караулом стали,
Священику Владимиру служити не дали.
Беруть срібло, беруть злото, воскові свічі,
Ой, заплакав пан кошовий з старшиною в Сїчи.
Ой, зійшов же пан кошовий та на круту гору:
— Не руйнуйте, люде добрі, хоч Божого дому!
Вжеж вступила одна дивізія серед самої Сїчи.
Взяла-ж вона всї гармати, козацькі здобичи.
Ой, крикнув Кальниш, кошовий, да стоячи серед церкви:
— Прибирайтесь, Запорожцї, так, якби і к смерти!

---

* „Грицько“ се Григорій Потьомкін, найстарший міністер і полюбовник царицї Катерини II.

Ой, крикнув же та кошовий, да стоячи на дзвіниці:
— Відкидайте, Запорожці, списи і рушниці!
Пливе щука з Кременчука, розбита із лука...
„Ой, тепер же, наш кошовий, з тобою розлука...
„Ходім, братя Запорожці, Турчина просити,
„Чи не дасть нам землї в себе, щоб віку дожити.
Пішли славні Запорожці, не з добра — з печали,
Ой, напняли паруси, за Дунай махали.
Пустили ся Запорожці через море дубами*,
Як оглянуть ся до Січи, вмивають ся сльозами.
Прийшли до Турчина та й вклонились низько:
„Дай же нам землю та й коло границї близько!"
Чорна хмара наступає, либонь дощик буде!
Вжеж нашого Запорожа до віку не буде!
Бо цариця, суча мати, напуст напустила,
Славне військо запорозьке та й занапастила!

А инша пісня така:

Тепер наші Запорожці в великому жалю...
Не знали кому вклонити ся та котрому царю.
— „Поклонили ся-б восточному, той нас не приймає,
— „Ходімо ми до Турчина, той нас добре знає.
„Ти турецький царю, змилуй ся над нами,
„Прийми нас в свою землю з всїма курінями!
— Ой, радже-ж я, Запорожці, вам волю вчинити,
— Коли-ж все менї будете ізміну робити!
„Не будемо, турецький царю, тобі ізмін робити,
„Присягне нас сорок тисяч вірно тобі служити!

Коли Москалї здобули Січ, вони скували січову старшину й відставили до Петербурга. З Петербурга вивезли отамана Кальнишевського на Біле море, до монастиря на Соловецькім острові. Там він помер в 1803 р. Суддю Павла Головатого й писаря Глобу Москалї держали до смерти на Сибірі. Запорожці не знали, що з старшиною стало ся. Вони гадали, що старшина пішла до цариції просити, щоб вона Запороже лишила по старому. Привезені в кайданах до Петербурга дійсно просили царицю, щоб помилувала Запороже. Але се не помогло; тому-то Запорожці співали:

„Ой, встань, батьку, ой, встань, Петре,** кличуть тебе люде.
„Та підемо до цариції, по старому буде.

---

* Великі човни.
** Петро Кальнишевський — останнїй кошовий Січи.

„Ой, ходїмо до столицї прохати царицї,
„Нехай же нам Січ приверне по прежнї границї.
Тече річка невеличка, промиває кручі. .
Ой, заплакав пан кошовий, до царицї йдучи.
А Москалї вражі сини, не гаразд вчинили...
Глобу писаря й Головку в кайдани забили.
„О! тепер ми діждались лихої години...
„За що взяли степ великий, з батька десятину?!
Устань, Зинов*, з того світа, просять тебе люде...
Ой, як підеш на Вкраїну, по старому буде.
Ой, піди-ж ти до столицї прохати царицї,
Чи не вступить вона землї по прежнї границї?
Чи не зверне степи, поля з всїма клейнодами?**
Чи не зверне наші землї з темними лугами!
„Не на те-ж я, Запорожцї, Москаля наслала,
„Щоб вам степи, луги й землї назад повертала!
„Не на те я, Запорожцї, Січ розруйнувала,
„Щоб назад вам степи, поля, клейноди вертала!

А друга пісня така:

Текла річка ізпід саду та й упала в кручі...
Заплакав же пан кошовий, до царицї йдучи.
Текла річка, невеличка, заросла лозами,
Заплакав же пан кошовий дрібними сльозами!
„Світ великий, ти царице, і всїм ти владаєш,
„А вжеж ти нас, Запорожцїв, з місця споміщаєш...
„Та вжеж ти тих вражих панів та все награждаєш!
Летить крячок по той бочок та, летячи, кряче;
Усе військо запорозьке об Кальнишу плаче.
Летить крячок по той бочок, де взяв ся шулїка.
Ой, не буде Січи-города од нинї до віка!
Ой, покрилось Запороже густими лозами,
Не повернем щастя-долї гіркими сльозами.

Як лиш Москалї загорнули Запороже, став царський уряд запорозькі землї роздавати московським панам, сенаторам і ґенералам. Як де на Запорожу ще лишив ся який козак, пани казали, що разом з землею і він належить панам. Цариця давала панам також військо, щоб воно покоряло тих козаків, котрі панів не слухали й не хотїли гнути шиї в ярмо панщини. Тодї люде з Запорожа утїкали

* Зинов — Богдан Зиновій Хмельницький.
** Клейноди — відзнаки війська запорозького — булава, коругва і т. д.

на Дунай до тих Запорожців, що вже були під Турком. І про се лишила ся память в народнїх піснях:

Наступила чорна хмара, настала ще й сива...
Була Польща, була Польща, та й стала Росія!
Зпід города Лисавета орли вилїтали,
А в городї Лисаветї пани собирались.
Сенатори, ґенерали... думали, гадали,
Якби то їм запорозькі вольности узяти,
Якби нашу запорозьку їм землю забрати?
Взяли землю запорозьку, самі овладають
Та до наших Запорожців листи посилають.
Запорожцї, гей, молодцї, гаразд теє знали,
Посїдлали воронії, під Турка тїкали.
Ой, там за Дунаєм молодець гуляє,
Молодець гуляє, на той бік гукає:
„Подай перевозу, хай перевезу ся,
„На свою Вкраїну хоч раз подивлю ся!

Як Москва намагала ся знищити недобитки козаччини?

Одначе Росії було невигідно, що є ще на світї за Дунаєм якесь самостійне українське військо, котре пригадувало Українцям під російським ярмом давню волю України, Січ і Гетьманщину. Тому то цар пробував виманити Запорожців з Туреччини, обіцюючи, що дасть їм землю і зверне їм давні їх вольности. Але ті Запорожцї, що перенесли ся були до Туреччини, вже Москалям не вірили. Вони знали, що Москва буде їх лише так довго шанувати, як довго їй потрібна козацька шабля. Задунайські Запорожцї під царя не вертали, а лишили ся під Турком, співаючи:

На козаченьків, на Запорожців пригодонька стала,
Що у середу та у обідї їх Москва забрала.
Ішли наші Запорожцї над Богом рікою,
Ой, широкою та глибокою, понад Лиманами.
Ой, вже наші Запорожцї в великому жалю:
Не знали, кому поклонить ся та котрому царю?
Уклонились турецькому, під ним добре жити.
Ой, пише цар листи до кошового: „Ідїть до мене жити.
„Дам вам землю по прежньому та по Днїстер границю!
— „Ой, брешеш, брешеш, превражий Москалю! хочеш [обманити.
„Ой, як підемо у твоє царство, будеш нам лоби голити!
Ой, летїла бомба з московського поля та посеред Січи впала,
Ой, хоч пропало славне Запороже, та не пропала слава!

Щоб таки заманити Запорожців зза Дунаю, порадив Потьомкин, той самий „Грицько“, що колись „пораїв“ знищити Запороже, відновити невелике запорозьке військо з тих запорозьких недобитків, які ще не вспіли перенести ся за Дунай. Одначе замісць віддати їм давню запорозьку землю, дали їм пусті лани між Богом і Дніпром. Думка в Москви була така, щоб запорозьких недобитків приманити під свою руку, а потім зробити їх нешкідливими для себе, щоб вони не зносили ся з задунайськими Запорожцями, щоб не втікали за Дунай та не скріпляли задунайської Сїчи. Щоб бути вкупі й загалом аби мати якусь землю, Запорожці-недобитки згодили ся на се та на землях між Дністром і Богом осїли вони 1787 р. під командою старшин Сидора Білого, Захара Чепіги й Антона Головатого. Се нове військо називало ся вже не запорозьким військом, лише „чорноморським військом“. З одного рапорту Чепіги знаємо, що у Чорноморців було зразу 12.622 козаків.

Лише через поміч Чорноморців Москалї подужали Турка у війнї, що настала. Турецьку кріпость на острові Березань здобули в падолисті 1788 р. самі Чорноморці під командою Головатого. Лише при помочи наших козаків могли Москалї в груднї 1790 р. взяти штурмом турецькі кріпости Очаків і Ізмаїл.

Ті Запорожці, що по зруйнуванню Запорозької Січи утїкли були до Турка, не пристали одначе до чорноморського війська, бо вони знали, що Москалї знову зрадять і по війнї з Турком закріпостять їх. Вони лишили ся дальше на Дунаю й помагали Туркам бити Москалїв, при котрих були також брати задунайських козаків, чорноморські козаки. Тому-то задунайські козаки співали, що „під Турком добре жити“, тільки то одно не добре, що йде „брат на брата бити“.

По війнї з Турком (1791) Чорноморцї стали поселяти ся на дарованих їм землях між Дністром і Богом. Але Москва, котра стільки лїт працювала, щоб наше козацтво вигубити, не на те утворила чорноморське військо, щоб з нього відродило ся нове Запороже. До того-ж цариця хотїла також землї між Дністром і Богом роздарувати московським панам, а нарол закріпостити в ярмо панщини. Тому то Москалї стали промишляти, якби сих Чорноморців спекати ся. Вже в 1792 р. Чепіга жалується, що Чорноморців повертають в кріпацтво.

Щоб рятувати останки „славного війська запорозького“, старшина Чорноморців задумала вступити ся Москві

з очей в якусь нову землю, подальше від України. В тій цїли старшина Чорноморцїв вислала до цариці військового суддю Головатого. Цариця спитала московських панів і ґенералів, де є така ледача земля, котрої не схоче навіть такий несситий пан, що хотів би і на днї моря виорати поле. Пани сказали, що така земля є під Кавказом, над рікою Кубаню, на півострові Тамані. Пани й ґенерали сказали так: „То самі болота та скелї". І воздух там заповітрений. Там також небезпечно, бо в горах живуть розбишаки-Черкеси. Туди післати Запорожцїв! Нехай вони повисушують багна, нехай вибють Черкесів або нехай вигинуть від пропасницї. Як вже багна перемінять ся в лани, як через те край стане здоровий, як козаки вже вибють Черкесів, то тодї можна буде й сю землю відобрати від козаків і роздати її московським панам. Козаків можна буде тодї знову кудись дальше перенести. А може навіть не треба буде їх переносити, бо хороба й боротьба з Черкесами так їх винищать, що останки можна буде легко присмирити й запрягти в наше ярмо."

І цариця рішила ся перенести Чорноморцїв під Кавказ, на Кубань. Так і стало ся. Про отсей перехід в Тамань, над Кубань, Чорноморцї лишили нам таку пісню:

Боже наш, Боже! Боже милостивий!
Що ми родили ся в світї нещасливі!
Служили ми вірно в полї і на морі,
Та зостали ся убогі і босі і голі!
Старали ся ми землю заслужити,
Щоби в вольности нам віку дожити.
Дали нам землю від Днїстра до Богу,
А границею по бендерську дорогу —
Днїстровий й Днїпровий, обидва лимани,
Добувати рибу, справляти жупани.
Прежню землю взяли *) та й сю відбирають,
А Тамань нам дати тепер обіцяють.
Ми-б пішли й туди, аби нам сказали,
Щоб не загубити козацької слави.

Одначе не всї Чорноморцї пішли на Кубань. Ті, що не хотїли туди йти, втїкли за Дунай до тих Запорожцїв, що були під Турком. Там вони мали й землю й волю. Сї співали инакше нїж ті, що пішли на Кубань:

---

*) Се є Запороже.

Ой, Боже наш, Боже милостивий,
Що породились в світі нещасливі!
Ой, хотїли ми землї заслужити,
Аби в вольности хоч віку дожити.
Служили ми вірно на землї, на морі,
Тепер зостали ся нагі, босі й голі!
Дали нам землю від Днїстра до Богу,
А границею по бендерську дорогу.
Дарували землї, ще й три широкі лимани:
„Ловіть, хлопці, рибу, справляйте жупани!
— Ой, либонь жупанів вже нам не носити,
— Колиб хоч нам свити собі заробити.
Дала судариня та й велїла відобрати,
А нас Чорноморців в рекрути забрати.
Козаки-ж сеє почули, стали утїкати,
Стала судариня та на них гукати:
„Ой, не утїкайте, славні Чорноморцї,
Ой, я не велю вас у рекрути брати!
— Ой, нї, не можна вже себе спинити,
— Було степів на троє наших не дїлити!

Як Москва довела до загибелї й задунайську Січ?

Сила Запорожців під Турком ставала щораз більша. Туди втїкли не тільки ті Чорноморцї, котрі не хотїли йти на Кубань. Утїкали й инші гуртки козаків з України, бо бояли ся, що їх Москва забере в салдати. Утїкали також поодинокі козаки, спасаючи ся перед бранкою і перед панщиною. За їх прикладом тягли селяне, утїкаючи від тяжкої панщини. Слїди сеї мандрівки за Дунай лишили ся в дальших піснях:

Ой,ісходились у кінець Дунаю та до купи лимани...
А там наших Запорожців сорок тисяч проживали.
Добре було Запорожцям і під Турком жити,
Одно тільки те недобре, що на брата бити.
Ходив, ходив молодий козак по річцї по Дону...
Приблукав ся козак, примотав ся к самому Дунаю:
„Перевезїть мене, хлопцї-перевозцї, на той бік перевозу;
„Сїмсот рублїв заплатю вам, до тисячі доложу!

Така мандрівка за Дунай і зріст задунайської Січи затрівожили царя й московських панів. Цареви втїкали рекрути, а панам закріпощені хлопи. До того Москва все бояла ся, що з отсеї задунайської Січи може на Україну пе-

3

рекидати ся стара думка про волю України, про приверненнє Гетьманщини й Січи та про незалежність України від Москви. Тому-то й цар і пани робили всякі перепони, щоб нелегко було дістати ся за Дунай, та виловлювали втікачів. Про се маємо память в пісні:

Ой, Дунай річка та широка,
На перевозї та усе глибока.
Та луги із лугами, а береги з берегами...
Ой, там Запорожцї проїзжали
І молодих бурлак провожали.
А тепер не проходять
І бурлак не проводять...
За превражими панами.

За кождим разом, коли тільки Росії грозила яка війна, особливо з Турком, звертав ся цар до задунайських козаків, обіцював їм землю і волю, щоб тільки вернули під його владу. Запорожцї все відповідали: „Ой, брешеш, брешеш, превражий Москалю! Хочеш обманути!“ — Аж в 1828 р. повело ся Москві піддурити малу частину задунайських Січовиків. В Січи за Дунаєм було тодї дуже багато селян некозаків, що, було, притягли на Дунай за козаками. Більша часть тих селян тужила за рідним краєм, за жінками й дїтьми. До того були вони темні та не розуміли так дїла, як Запорожцї. Отсї селяне помогли своїми голосами вибрати кошовим отаманом свого провідника Гладкого, котрий був за поворотом під царя. Самі-ж справдїшні Запорожцї анї чути не хотїли про поворот, але рішили ся помагати Туркови проти Москаля. Більша часть Січовиків пішла до турецького табору під Силїстрією. Тодї Гладкий — а було се в 1828 р. — зібрав охочих до повороту — було їх тільки 500! — й потайки утік з ними з Січи та пристав до московського війська. За сю зраду Гладкого Турки й Молдавани пімстили ся на тих козаках, що зостали ся, бо бояли ся, що й ті зрадять. Напали на Січ, зруйнували її й багато народу вирізали.

Тих Січовиків, що вже були в таборі в Силїстрії, Турки забрали до Царгороду, бо вже їм не вірили. Про зруйнуваннє сеї Січи за Дунаєм козаки співали:

Ой, летїла бомба — серед Січи впала...
Пропало військо запорозьке, не пропала слава.
А нас Гладкий отаман поголив, ще й поголить,
А всеж він нам славу козацькую зробить.

Питаєть ся Дніпро тихого Дунаю:
„Скажи ти мені, мій тихий Дунаю,
„Чом я своїх козаків на тобі не видаю?
„Чи твоє гирло козаків пожерло,
„Чи твоя вода козаків забрала?
Промовить Дунай до Дніпра-Славута:
— Дніпре батьку, Дніпре-Славуто!
— Сам я собі думаю та гадаю,
— Чом твоїх козаків у себе не видаю?
— Уже четверть года, три місяці, вибиває,
— Як твоїх козаків у мене не має.
— Ні їх моє дунайське гирло не пожерло,
— Ні дунайська вода козаків не забрала,
— Їх Турки не постріляли, не порубали,
— До Царгороду в полон не забрали.
— Всї мої цвіти лугові понидїли,
— Що твоїх козаків у себе не видїли.

Отся зрада Гладкого загирила останнє вільне українське військо.

По війнї Росія зрадила козаків Гладкого так само, як була зрадила Чорноморцїв. Не усадовила їх на Запорожу, як була їм обіцяла, але перекинула їх під Озів, де зробила з них окреме військо. Опісля-ж і їх переведено на Кубань і злучено з Чорноморцями в одно кубанське військо, яке істнує донинї.

Закінченнє.

По скасуванню Гетьманщини, по перенесенню Чорноморців на Кубань, а козаків Гладкого під Озів щез на Україні й на Запорожу слїд по козаках, що так довго боронили нашої землї перед татарською й турецькою навалою, що боронили наш народ перед чужим — польським, чи московським — пануваннєм. Гетьманських козаків розоружено та замінено у вільний хлїборобський стан, хоч і їх значну частину повернено в кріпаків. Чорноморців і Запорожців частю повернено в кріпаків, а частю перенесено на Кубань, подальше від давньої України, аби вони не будили на Вкраїні охоти до волї й незалежности. Стільки й слїду лишилось з колишнїх Запорожців.

На жаль — Кубанцї не ті свобідні орли, що колись були Запорожцї. Приборкані вони та переважно забули, чим Січ була славна. Кубанцї також славні вояки, одначе нема в них — на жаль — сього вольного духа, що був у

3*

Запорожців, а котрим саме Січ таку славу в нашім народі навіки собі заслужила. А шкода, велика шкода! Инакше цінив би та шанував наш народ Кубанців, якби серед них запалало давнє українське змагаиннє до волі. Не за царя-ж і не за Росію-Московщину ляли свою кров Запорожці, а за неньку-Україну — нераз і проти Росії і проти царя! Тим-то вони й не були несвідомим „гарматнїм мясом" і не наймитами царя, але свідомими борцями за волю України.

Йдучи 1654 р. під „протекцію" московського царя, українські козаки не думали, що Москва буде катом їх волї й волї України. Сю гірку правду спізнали вони аж пізнійше, як Москва подїлила з Польщею Україну, як вона Гетьманщину скасувала, як Січ зруйнувала, як народ закріпостила, як козаччину знищила. Але тоді вже було за пізно! Козацька сила вже була зломана та розвіяна по світу. Ось про се співає така пісня:

Ой, не гаразд, Запорожці, не гаразд вчинили,
Що степ добрий, край веселий Москалю вручили.
Ой, край добрий, край веселий, — забісовані люде.,.
Не знали, де поклонитись, а котрому царю.
Поклонились московському... ще ми го не знали...
Тепер же ми, Запорожці, навіки пропали:
Гей, ти Катерино, ти царице вража, ой, що-ж ти зробила?...
Нащо усї степи і усї клейноди Москалеви доручила?
Ти царице, суча мати, що великий напуст напустила
Та все військо запорозьке та й занапастила.

Через перенесеннє Чорноморців на Кубань спасла ся лише маленька частина того нашого козацтва, котре ще не вигибло черев війни, через тяжкі роботи й московські шибениці. Ще більше нїж се, що пішло на Кубань, розбрило ся по цїлім світї й пропало для нашого народу. Ось так багато козаків, що по полтавськім погромі (1709 р.) втікли були з Мазепою до Молдавщини, лишили ся навіки в чужині. Часть тих козаків Туреччина переселила під Солунь (Сальоніки). Із тих козаків, що втікли на Дунай по знищенню Запорожя, лишило ся багато за Дунаєм. В 1785 р. вісім тисяч наддунайських козаків взяла на службу Австрія і дала їм землї в Банатї і в бачськім комітатї (Славонїя). З тих австрійських Запорожців часть вернула до Туреччини, а друга частина лишила ся в Славонії й Хорватії.

По зраді Гладкого й по зруйнуванню наддунайської Січи (1828 р.) Туреччина перенесла часть Запорож-

ців до Малої Азії. Решта лишила ся над Дунаєм і живе там донині. Неодна держава потребувала тоді добрих вояків. Козакам, що вже не мали вітчини, було все одно, у кого заробляти шаблею на хліб насущний. Тому то ті, що потребували вояків, напр. Мальтизи, *) наймали наших козаків. Про се, як то наші козаки розбрили ся по цілім світі, співало ся в пісні:

Ой, повійте, вітри та все низовії,
Та на наші лодки та все дубовії,
Та на наші реї та все кедровії,
На наші паруси та все шовковії!
Ой, зажурив ся сивий соколонько:
Ой, бідна наша, наша головонько,
А що не укупі наші брати сїли...
Наші брати сїли та й пісні запіли...
Один у Москаля, другий у Турчина,
Третїй у Мальтиза служить за одежу.
І той гірко плаче за польскою межов.
— Ой, ти Москалю, еретичний сину!
— Запропастив Польщу, ще й нашу Вкраїну!

На вступі сказали ми, що Росія тому завзяла ся вигубити наше козацтво, щоб Україну й Запороже перемінити в московський край, щоб з українського народу дерти податки для Московщини, щоб хлїбом українського народу годувати московське військо, щоб з нашого народу брати рекрута в московське військо, аби за Москву проливали кров не так Москалї, як головно Українцї, щоб землї України й Запорожа роздати московським панам, сенаторам і ґенералам, аби весь наш, козачий і некозачий, народ закріпостити й закувати його в ярмо панщини. Як усї народнї пісні, котрі ми навели, показують, Москві пощастило все те зробити. Українець, що перше був вільний, по винищенню козацтва заспівав:

Ой, горе, не Гетьманщина. —
Надокучила нам вража панщина,
Що, ходячи, наїси ся, сидячи, виспиш ся.
Як на панщину іду, торбу хлїба несу,
А з панщини іду, — нї кришиночки,
Обливають мене дрібні слїзочки.

*) Мальтизи — орден рицарів на острові Мальтї.

Або друга така:

Ой, Москалю, Москалю, що так худо робиш?
Славне наше Запороже усе в конець переводиш!
— Не жалуйте, Запорожці, та на свої вражі пани*),
— Бо пани, пребісові сини, уже вони поробили,
— Що всї степи, усї землї, Москалеви вручили!

Москалї вигубили наше козацтво, Москалї загорнули всї нашї краї під свою нагайку, Москалї всї нашї лани, степи й лїси порозбірали, запрягаючи останки козацтва й селян в ярмо панщини. До того просвіта серед народу на Українї слаба, бо школа чужа, московська, дітям тяжко чужу мову розуміти. Росія-Московщина не допускає і українських газет, аби народ не набирав ся розуміння, „хто він", аби не ґуртував ся і не забажав знову волї України. Москалї деруть з України податки, але сї гроші не на добро українського народу, але на свою користь витрачають: на царя, на його рідню, на московських панів, урядовців, на царське військо, на полїцію, жандармів, охрану, каторгу, на московські школи і т. д.

Тому не злобна видумка „мазепинців", як звуть Москалї свідомих Українців, що Москва Україну зажерла й дальше зажирає. Се гірка й крівава правда, бо про неї виспівав сам народ у прадїдних піснях. Ті піснї ще й нинї співають ся, особливо старими людьми, хоч нераз люде й не розуміють вже добре того, про що в тих піснях співаєть ся.

Письменні люде списали їх з народнїх уст і пустили в книжки, щоб грядучі поколїння, дурманені в московських школах, не забули, як Москва-Росія зажерла Україну!

*) „Свої вражі пани" — се козацька старшина з Гетьманщини, що зрадила Україну та пішла на царську сторону, за що царь заплатив їй, заводячи в Українї кріпацтво.

Українські бібліотечки.

Щоб облекшити полоненим набуваннє книжок, видавництво С. В. У. підібрало **готові українські бібліотечки** з науково-популярних, політичних і белєтристичних творів. Бібліотечки мають ся на продаж, починаючи від

бібліотечки 1	—	10 корон	(з пересилкою 11 корон)	
„ 2	—	20 „	(з пересилкою 21 „)	
„ 3	—	30 „	(з пересилкою 32 „)	і т. д.,

кінчаючи більшими бібліотеками на суму 100 і більше корон.

Хто купив першого місяця бібліотечку за 10 корон, може на другий місяць по надісланню нових 11 корон одержати доповненнє книжок до 2 і т. д.

Підбір книжок видавництво полишає собі, одначе приймати ме по можливости під увагу бажання замовляючих (більш або менше наукових творів, чи красного письменства).

Гроші найкраще висилати при замовленні наперед, бо пересилка накладною платою коштує дорожше. **На пересилку треба додавати, як то вище зазначено, на кожних десять корон по 1 короні.**

Полонені українські громадяне! Вам більш ніж кому небудь иншому потрібно під час перебування в полоні придбати як найбільше знаття, розплющити свої очі та зрозуміти, хто ми й що ми, зрозуміти, які великі сили затаєні в нашім народі, потрібно підготовити себе до боротьби за наші права й нашу волю!

Книга на рідній мові та про рідний край — се те, що розплющує наші очі, підготовляє нас бути справжніми громадянами, єднає нас духово.

Нехай же в кожнім місці, де є тільки гуртки полонених-Українців, **появить ся бібліотечка.** Гуртуйте ся задля сього, складайте гроші до спільної каси та спільно закуповуйте книжки, спільно їх і читаючи й обмірковуючи прочитане. Чим близше до кінця війни, чим близше до миру й до повороту до дому, тим більше се потрібно. **Не гайте-ж дорогого часу!**

Замовлення та гроші слати на таку адресу:

Bund zur Befreiung der Ukraina,
Wien, VIII., Josefstädterstraße 79.

ВЕЛИКИЙ, ДЕШЕВИЙ І ЦІКАВИЙ

КАЛЄНДАР-

Памяткова книжка

Союза визволення України

на 1917 р.

Обіймає поверх 500 сторін друку, містить 103 ілюстрації й численні статї з области культурного, економічного й полїтичного життя українського народу по обох сторонах кордону та найкращі взірці поетичної творчости національних поетів.

Калєндарь Союза містить між иншим найдокладнійший огляд воєннних подій за два роки й ще докладнійший огляд українського життя в Росії від початку українського національного відродження до останнїх часів і статї про політичні змагання українського народу в часї війни.

Призначена в цілости для національного освідомлення **найширших народнїх мас, Памяткова книжка Союза поза калєндарними відомостями нїколи не стратить на вартости та буде для кождого Українця**

доброю памяткою з воєнного часу.

Цїна калєндаря 2 К 50 сот. в оправі 3 К 70 сот.

З **пересилкою 4 К.**

Австрійські жовніри-Українцї й російські полонені,

котрі замовлять книжку безпосередньо в Союзї у Віднї, дістають калєндарь по зниженій цїнї — **за 2 кор.**

в оправі 3 К 20 **сот.** З **пересилкою** 3 К 50 **сот.**

Книгарням і трафікам даєть ся звичайний книгарський опуст.

Гроші надсилати почтовим переказом на таку адресу: **Wien, VIII., Josefstädterstraße 79, T. 6. Administration des Nachrichtenblattes des „Bundes zur Befreiung der Ukraina“.** На бажаннє висилають ся чеки почт. щадницї ч. 107.090.

В Нїмеччинї замовляти „Памяткову Книжку“ по такій адресї: Zentralstelle des Bundes zur Befreiung der Ukraina, Berlin, W. 66, Leipzigerstraße 131.